

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЙ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.: ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Prof. dr Aleksandra Jankovych

*Wydział Nauk Prawnych, Społecznych i Humanistycznych
Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy
e-mail: jankov@tntpu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-4253-5954>*

Анотація: Здійснено ретроспективний аналіз технологій, спрямованих на формування моральної культури учнів у початкових школах України у другій половині ХХ – на поч. ХХІ ст. Відображено визначальний вплив суспільно-політичних чинників на генезу початкової освіти та виховних технологій. Обґрунтовано періодизацію розвитку виховних технологій та виявлено провідні тенденції виокремлених періодів. Схарактеризовано технології, спрямовані на формування моральної культури дітей молодшого шкільного віку. Акцентовано увагу на недоліках у вихованні моральних цінностей. Виявлено перспективні ідеї для впровадження у сучасних початкових школах.

Ключові слова: моральна культура, виховні технології, початкова освіта, розвиток, періодизація генези, учні молодшого шкільного віку.

Одним із провідних завдань сучасної школи є розвиток моральної культури учнів. Агресивна поведінка, булінг, узалежнення від психоактивних речовин, байдужість до скривджених людей та тих, що потребують підтримки, – такі меседжі заповнили інформаційний простір і спонукають звертатися до освітніх інституцій для пошуку інноваційних шляхів здійснення духовно-морального виховання школярів. Найефективнішими є впливи на наймолодших учнів – здобувачів початкової освіти.

Пошуки шляхів вирішення актуальних проблем передбачають здійснення ретроспективного аналізу виховних технологій. Викликає інтерес період другої половини ХХ – початку ХХІ ст., адже саме тоді зародився технологічний підхід. У той час вагома увага приділялася формуванню моральної культури учнів у різних видах діяльності: навчальній, трудовій, фізичній тощо. Виникли методики (колективних творчих справ, формування колективізму), які зараз трактуються як технології. Закладалися авторські системи, зокрема

В. Сухомлинського, компонентами якої були технології, спрямовані на виховання моральних цінностей дітей молодшого шкільного віку. Системністю, потужністю відзначалися впливи засобів масової інформації. Водночас були допущені помилки (задеологізованість дитячих громадських організацій, подвійні моральні стандарти тощо), яких варто уникати в сучасній школі.

Проблеми виховання й формування моральної культури дітей і молоді в Україні, генези виховних технологій у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. досліджували такі українські вчені: І. Казанжи, І. Кузьма, О. Матвієнко, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін. Розвиток освіти в Україні, поглиблення співпраці між українськими і польськими педагогами є предметом наукових пошуків М. Біблюка, С. М. Квятковського, М. Танася, Ф. Шльосека та ін. Водночас не виявлено комплексного дослідження технологій, спрямованих на формування моральної культури учнів молодшого шкільного віку, що зумовлює **мету статті**: на основі ретроспективного аналізу виховних технологій у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. визначити перспективні ідеї, актуальні для впровадження в сучасній початковій школі.

Поняття виховних технологій

У кінці 50-х рр. ХХ ст. у педагогічній науці набули популярності освітні (педагогічні) технології. Їхні витоки сягають 60-х рр. ХІХ ст. У 20-х рр. ХХ ст. освітніми технологіями називали інноваційні засоби навчання. Новий етап у розвитку технологічного підходу розпочався в середині ХХ ст. У той час під технологіями розуміли таку організацію освітнього процесу, яка забезпечить його ефективність. Водночас ще у 30-х рр. ХХ ст. український педагог А. Макаренко використовував термін «технологія» у вихованні, вважаючи, що її відсутність є причиною виховних проблем, які можна вирішити, «поставивши» виховання на технологічну основу. Проте твердження про існування технологій виховання на відміну від технологій навчання викликає дискусію.

Термін «технологія» набув поширення у ХХІ ст. Ним послуговуються і в Україні, і в Польщі. Польський учений М. Новак, спираючись на підходи К. Конажевського, термін «технологія виховання» трактує як педагогічне проектування – планування змін у вихованцеві в процесі виховання відповідно до визначених цілей [9, с. 449]. Однак зазначає, що деякі теоретики виховання тлумачать це поняття ширше, зокрема, польська дослідниця А. Пашкевич. Вона вважає, що технологія виховання визначає наукові засади мистецтва виховання людини, тобто це галузь наукового знання про процес, засади, прийоми, методи і засоби виховання, а також про ті умови його ефективності, які забезпечують виховну майстерність [10, с. 22].

Порівняння темпів генези різних груп технологій дає змогу дійти висновку, що технології виховання еволюціонують повільніше на протигагу прискореному розвитку технологій навчання та інформаційно-комунікаційних технологій [16, с. 93]. Отже, є потреба в проектуванні нових виховних

технологій. З іншого боку, реалізація освітніх технологій перетворилася на свого роду «моду», яка, на жаль, має тенденцію радше до скороминучості, ніж до постійності [16, с. 346].

Ось і зараз термін «технологія виховання» у польській освіті зазвичай не використовується. Він радше описується в науці, ніж застосовується на практиці. В українській освіті виховні технології існують не лише в теорії, але й в освітньому процесі, але можна прогнозувати, зважаючи на переймання європейського досвіду, зменшення їхньої популярності. Проте зберігатимуть актуальність проблеми обґрунтування інноваційних форм, методик і методів виховання, формування моральної культури учнів.

Періодизація генези виховних технологій у початкових школах (1959–2018 рр.)

Аналіз виховних технологій в історії початкової освіти України протягом останніх 60 років дає змогу зробити висновок, що найбільш популярними технологіями є такі: ігрові, проєктні, інтерактивні, формування дитячого колективу, організації успішної діяльності, створення ситуації успіху, колективних творчих справ тощо. Усі вони націлені на формування в учнів моральної культури. Тривалий час (50–80-ті рр. ХХ ст.) провідною метатехнологією була технологія комуністичного виховання радянського періоду, а ігрові технології, технології колективного творчого виховання тощо – її складниками, мікротехнологіями, що цілковито відповідали засадам метатехнології.

Для виявлення перспективних ідей, доцільних для реалізації на сучасному етапі, варто обґрунтувати періодизацію виховних технологій, що дасть можливість усбічно студіювати досліджувані процеси на тлі зовнішніх та внутрішніх чинників, якими є суспільно-політичні умови, розвиток освіти (початкової освіти) в Україні та зарубіжжі.

За нижню межу періодизації доцільно брати 1959 р.: у цей час було прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959 р.), який зумовив виховні пріоритети, сприяв розробці низки важливих документів, що регламентували діяльність шкільництва, зокрема початкового; є початком відліку генези освітніх технологій в Україні (як відомо, виховні – їхня складова).

Розвиток виховних технологій у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. – це складний, динамічний, суперечливий процес, вирішальний вплив на який мали виховні ідеали досліджуваного періоду, що їх створювали правлячі партії. У 50–80-х рр. минулого століття концептуальні засади метатехнології комуністичного виховання були передусім представлені в «Моральному кодексі будівника комунізму» (1961 р.) – своєрідному символі епохи застою. Основними принципами цього документа є: відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму; сумлінна праця на благо

суспільства (хто не працює, той не їсть); піклування кожного про збереження й примноження суспільного надбання; високе розуміння суспільного обов'язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів; колективізм і товариська взаємодопомога (кожен за всіх, усі за одного); гуманні відносини і взаємна повага між людьми (людина людині – друг, товариш і брат); чесність і правдивість, моральна чистота, простота й скромність у суспільному й особистому житті; взаємоповага в родині, піклування про виховання дітей; непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства; дружба й братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національного й расового неприйняття; непримиренність до ворогів комунізму, справи миру й свободи народів; братерська солідарність із робітниками всіх країн, з усіма народами [17, с. 25-26].

Отже, у зазначеному документі акцентувалась увага на формуванні колективізму, взаємодопомозі, працьовитості, а оскільки релігійні заповіді відкидалися, то замість «любити ближнього, як самого себе» пропагувалося «людина людині – друг, товариш і брат: сам помирвай, а товариша виручай».

Ці принципи були визначальними в педагогіці 50–80-х рр. ХХ ст., яку ще називали радянською. Трактування терміна «радянський» ґрунтовно здійснила О. Сухомлинська, яка, зокрема, зазначає: «Поняття «радянського» як означення подій, явищ, матеріальних і духовних феноменів широко застосовується для означення матеріальних об'єктів – закладів, організацій, установ і в лексичному значенні є катойконімом, тобто поняттям, що співвідноситься з топонімом. Оскільки Радянський Союз називався ще й Країною Рад, то в назві «радянський» поєдналися як топонімічні, так і ідеологічні складові.

Словом радянський позначили галузі науки (радянська психологія, радянська педагогіка), галузі виробництва (радянська металургія), установи і організації (радянська міліція, радянська освіта), а також живі істоти (радянська жінка).

Означення «радянський» уточнювало ті ознаки, якості, властивості предметів, явищ, визначальною для яких була належність до СРСР як до окремого цивілізаційного утворення» [14, с. 4].

Характеризуючи радянську педагогічну науку 1970–1985 рр., О. Сухомлинська визначила її «як «закручування гайок», формування застійних явищ, що в цілому призвели, за висловом соціолога Ю. Левади, до «підточення моноліту» (ще російською мовою – «двоемыслия», «разномыслия»), тобто формування подвійної моралі (для себе і для влади), погоджувального, пасивного, реактивного й адаптивного характеру співжиття, співіснування насамперед інтелігенції, науковців із владою, з офіційною ідеологією, що уособлювало особливий тип «радянської людини» (зараз його називають «совок») пізньорадянського періоду» [14, с. 19].

У радянських медіа постійно підкреслювалося, що підвищення якості морального виховання школярів – одне з актуальних завдань правлячої партії; формування моральної сфери особистості – невід'ємна частина процесу

комуністичного будівництва; у період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства виняткового значення набуває виховання в молодого покоління таких соціально важливих якостей особистості, як товариськість, почуття відповідальності, здатність підпорядковувати особисті інтереси інтересам суспільства [17, с. 29].

Оскільки кожен школяр повинен був стати борцем, членом великої спільності, готовим віддати життя за свою Батьківщину, велика увага приділялася формуванню колективізму, передусім на тлі функціонування жовтеньських, піонерських загонів як складників тоталітарної системи СРСР.

Приналежність до дитячих організацій апіорі означала необхідність робити як більшість відповідно до визначених правил співжиття та статутів. Проте потрібно визнати, що не все було негативним. У жовтеньських зірочках плекалися щира безкорислива допомога друзі, старшим, повага до батьків, дідухів, бабусь, прагнення добре навчатися тощо [17, с. 30].

Загалом у справі виховання не поширювалися нові ідеї, радше навпаки, повторювалися давно відомі істини, бажання імітувати діяльність, відбувалося тупцювання на місці [14, с. 20].

Суттєві зміни в політичному й суспільно-економічному житті, генезі освіти, початкової освіти й виховних технологій настали у 1985 р. Загалом 1985–1990 рр. – це значимий перехідний період між радянським минулим та сучасним розвитком шкільництва (зокрема й початкової школи) у незалежній Україні. Це зв'язний місток між процесуальним компонентом системи початкового навчання в часи тоталітаризму та формами, способами освіти в Україні, що інтегруватиметься в європейський освітній простір, зберігаючи вітчизняні традиції й здобутки. Це суперечливий період, під час якого поєднуються інновації та неприйнятні в цивілізованому суспільстві пережитки минулого (виховання учня як борця за ідеали комунізму з ворожим ставленням до цінностей капіталістичних країн) [17, с. 22]. З одного боку, прославлялася велич партії, з іншого – викривалися її злочини перед власним народом. Хоч ще не припинилася критика способу життя країн капіталістичного табору, проте вивчалися освітні технології як їхня новація.

Водночас українські історики педагогіки, науковці-історики в ці роки відкривали білі плями, заборонені персоналії або цілі напрями, над якими тяжіли різні табу (наприклад, краєзнавство). Переважна більшість праць стосувалася українських діячів, національних проблем, які в той період набули особливої гостроти. У науково-публіцистичний обіг почали повертатися твори представників української діаспори, до цього часу цілком заборонені. Загалом започатковано перегляд усієї історії радянської педагогіки. Ці процеси були складовою розпаду Радянського Союзу, зникнення такого утворення, як «радянський народ», і, відповідно, вичерпаності терміна і явища «радянська педагогіка» [14, с. 22].

Саме з цього часу почала втрачати свій наскрізний характер суспільна

метатехнологія комуністичного виховання радянського періоду, а також відбувалася демократизація управління закладами освіти як технологічний процес.

З 1985 р. не лише різко змінилися суспільно-політичні чинники, а й освітні. Прискореними темпами почала здійснюватися комп'ютеризація як закладів загальної середньої, так і вищої освіти. Відновилися можливості студіювати зарубіжні досягнення, і на цій основі виник інтерес до освітніх технологій. На жаль, саме в цей час на хвилі популярності колишні методи, методики в освіті без будь-яких структурних змін почали помилково трансформувати в технології.

Новий період у розвитку освіти настав у 1991 р., що було детерміновано утворенням незалежної України, прийняттям низки важливих законодавчих актів та концептуальних документів, серед яких: закони України «Про освіту» (1991), «Про загальну середню освіту» (1999); Національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993); «Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури» (1992), «Концепція національної системи виховання» (1996), «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000).

У цей час остаточно відхилено метатехнологію комуністичного виховання, зруйновано радянські виховні ідеали, проте пошуки нового виховного ідеалу тривають досі як в Україні, так і за кордоном.

Формування у 90-х рр. ХХ ст. ринкової економіки (водночас і тіньової) супроводжувалося стрімким майновим розшаруванням у суспільстві. Складна ситуація і невважена соціальна політика не лише дискредитували в очах пересічних громадян державні органи, а й призвели до загострення соціальної напруженості в суспільстві та поширення тіньової економіки як одного із засобів підвищення реальних доходів.

Фінансове розшарування суспільства порушило вдавану гармонію інтересів особистості й колективу, що існувала у 60–80-х рр. ХХ ст. Майнова приналежність позначалася на взаємостосунках молоді, учнів у школі; у класах виникали угруповання, критерієм яких ставали статки батьків. Згодом з'явився термін «золота молодь»: для них найкращі школи (зокрема й за кордоном), нічні клуби, престижні університети, дорогівартісні будинки (квартири, автомобілі) тощо.

Такі суспільно-економічні умови спричинили формування прагматизму, а тому твердження «людина людині – друг, товариш і брат» відійшло в небуття. Заклик церкви любити ближнього, як самого себе, усе частіше не сприймався. І хоча церква набула статусу авторитетної суспільної інституції, в умовах негативних державних трансформацій, владних конфліктів, чварів між політичними партіями, боротьби новоспечених українських мільйонерів переважали приватні особистісні пріоритети.

У цих складних суперечливих умовах постали нові питання: як виховувати дітей, які моральні цінності формувати в учнів в умовах ринкових відносин, – на які ще й досі немає однозначної відповіді.

На початку ХХІ ст. відбулася модернізація в усіх сферах суспільного, культурного, наукового, освітнього життя; наступив черговий етап у розвитку шкільництва. З 2000 р. у нашій країні розпочалася системна перебудова початкової школи – четверта за минулі пів століття реформа на засадах гуманної, особистісно орієнтованої, національно визначеної освіти шляхом імплементації Державного стандарту, нових програм і підручників. Важливою умовою модернізації змісту початкової освіти стало впровадження інноваційних технологій.

У 2000 р. наказом Міністерства освіти і науки (№ 522 від 7.11.2000 р.) було затверджено Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності. Воно стало своєрідним каталізатором поширення нового підходу трактувати будь-яку інновацію як технологію [17, с. 22].

Отже, 2000 р. – це важлива віха в розвитку початкового шкільництва, технологій початкової освіти. Кількість технологій, що застосовуються у вихованні, зокрема й для формування моральної культури учнів, різко збільшується.

У 2018 р. був прийнятий Державний стандарт початкової освіти (цей документ визначено як верхню межу розробленої періодизації), у якому визначено ключові компетентності й наскрізні вміння учнів. Диференціація технологій на навчальні, виховні стає недоцільною, адже неможливо відділити навчання від виховання. Отже, і поділ можливий на технології формування ключових компетентностей чи певних умінь, але аж ніяк не на технології навчальні й виховні.

Аналіз суспільно-політичних чинників та генези початкового шкільництва протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст., наукових розвідок учених у галузі технологізації освіти, розвитку моральної та медіакультури, інших актуальних тенденцій дає змогу обґрунтувати періодизацію та виокремити такі *періоди розвитку виховних технологій початкової освіти*:

перший (1959–1984 рр.) – ідеологічно-обмежувальний – заідеологізованість виховних технологій; домінування метатехнології комуністичного виховання; поширення методик та методів виховання, авторських систем, що у ХХІ ст. трактуються як технології; обмеженість можливостей дослідження й застосування освітніх (виховних) технологій як зарубіжних новацій;

другий (1985–1990 рр.) – перебудовно-комп'ютеризаційний – поступове руйнування виховної метатехнології комуністичного виховання; посилення інтересу до зарубіжних наукових досліджень освітніх технологій; упровадження комп'ютерних технологій; поєднання прогресивних інноваційних підходів і неприйнятних пережитків минулого щодо виховання дітей в освіті;

третій (1991–1999 рр.) – науково-пошуковий – пошуки досконалої системи

початкової освіти, компонентом якої є виховні технології; виховного ідеалу незалежної України; дослідження теоретичних засад педагогічних (виховних) технологій; відродження виховних технологій, популярних у другій половині ХХ ст.;

четвертий (2000 – 2018 рр.) – інноваційно-інтеграційний – трактування інновацій у сфері початкової освіти як технологій; масове перетворення колишніх методів і методик у технології: методика колективного творчого виховання – технологія колективних творчих справ; метод гри – ігрова технологія; метод проєктів – проєктна технологія; інтеграція початкової освіти в європейський освітній простір; популяризація медіаосвітніх технологій, поєднання кількох груп технологій.

Аналіз технологій, спрямованих на формування моральної культури учнів молодшого шкільного віку

Протягом останніх 60 років, незважаючи на суспільно-економічні трансформації, реформування початкової освіти, виховні технології, спрямовані на формування моральної культури учнів, суттєвих змін не зазнали. Популярність зберігають авторська технологія В. Сухомлинського з пріоритетом збереження моральної культури; технології колективного творчого виховання, формування дитячого колективу, ігрові. Водночас відчутно помінялися концептуальні засади цих технологій: замість комуністичних ідей – прагматичні; у процес виховання впроваджено інформаційні, медіаосвітні технології. Незважаючи на відмінності, є й те, що зближує виховні технології й методики до і після 1991 р. протягом усіх виокремлених періодів авторської періодизації: вони відповідають низці критеріїв технологізації освіти (системність, діагностичність, алгоритмічність, відтворюваність тощо).

Під час опису методики організації громадської роботи в середині 70-х рр. ХХ ст. (*Початкова школа*, 1976, № 4) Г. Чернишова окреслила алгоритм дій, притаманний для технологічного процесу (планування, організація, контроль, аналіз, оцінка). Авторка в цьому контексті зазначала: «Громадсько-організаційна робота в зірочці, ланці, бригаді, загоні, дружині передбачала планування, обговорення, контроль за ходом її виконання, допомогу товаришам, уміння підсумовувати й оцінювати зроблене. Саме в колективній праці, вказували вчителі, складались і розвивались правильні взаємини з ровесниками, вміння радитись, домовлятись, розпоряджатись, переконувати, вимагати, розуміти товариша, ставити себе на його місце...» [3, с. 15].

Протягом усіх періодів генези виховних технологій, спрямованих на формування моральної культури дітей, зберігає актуальність технологія колективних творчих справ (КТС) або колективного творчого виховання. У кінці 50-х – на початку 60-х рр. вона була ще відома як комунарська методика (автор І. Іванов). У 1959–1962 рр. відбулося її активне впровадження в дитячі організації під гаслом «діяти на користь інших людей, творити для них добрі

справи на засадах моральності й творчості».

І. Іванов розробив авторську методику, узагальнивши доробок А. Макаренка. Саме А. Макаренко виокремив 4 етапи формування колективу і, зважаючи на алгоритмічність як критерій технології, уважається розробником технології формування колективу. В. Сухомлинський розвинув його ідеї у 50–60-х рр., доповнивши власними напрацюваннями про гармонію інтересів особистості й колективу.

У 60–70 рр. ХХ ст. проводилися цікаві наукові дослідження (З. Іванова, Л. Пилипенко, Ю. Приходько, Г. Чернишова тощо) щодо впливу колективу на формування моральної культури учнів молодшого шкільного віку.

Зокрема, З. Іванова вивчала способи створення морально-психологічного клімату як відносно стійкої духовної атмосфери або психічної настроєності колективу. Досліджуючи цю проблему, авторка рекомендувала звернути увагу на дітей, невизнаних у класі, які приречені на ізоляцію. Якщо такі учні залишаються непоміченими, у колективі розвиваються черствість, байдужість, жорстокість, тобто несприятливий морально-психологічний клімат [4, с. 10]. З. Іванова висловлювала ці ідеї педагогіки серця у 80-х рр., коли ще вона не набула розвитку. Авторка виявила, що створення сприятливого морально-психологічного клімату в початкових класах можливе лише тоді, коли вчитель уміє діяти до серця кожного [4, с. 10–11].

Рекомендації З. Іванової і зараз є корисними в технологіях формування дитячих колективів: «Необхідно бережливо ставитись до всіх вихованців, зуміти в кожному з них знайти позитивне і спиратися на нього як в індивідуальній, так і в груповій та колективній роботі з усім класом, уміло заохочуючи передусім добрі починання, захоплення, вміння слабких учнів, дітей, схильних до самотності, повільних і навпаки – надто жвавих. У жодному разі не можна ділити учнів класу на позитивних і негативних, усіяко поглиблюючи цю нерівність, бо це травмує психіку дитини і водночас погано впливає на морально-психологічний клімат класного колективу» [4, с. 12].

Цікавий досвід формування моральності в колективі під час уроків фізичної культури описав Г. Погорелов. Результати його експериментальної роботи дали можливість зробити висновок, що ефективність виховання колективізму під час формування в школярів морального досвіду значно підвищується завдяки застосуванню на заняттях фізкультурою таких педагогічних прийомів:

1. Включення школярів у різноманітні взаємини (керівництва – підлеглих, взаємодопомоги, взаємоконтролю), які базуються на моральних виявах учнів.
2. Дотримання на кожному занятті правил поведінки в колективі, їхнє поєднання з основними елементами спортивної етики. Виховання в школярів умінь здійснювати моральне оцінювання власних дій та вчинків однолітків, а також співпереживати в процесі організованого колективного шиккування (на уроці, у змаганнях, конкурсах-оглядах).

3. Створення умов, що посилювали б прагнення всіх учнів допомагати товаришеві, який опинився в скрутному становищі. Наприклад, при виконанні вправ на гімнастичній колоді виховувати в дітей бажання оволодівати необхідними навичками і вміннями правильно страхувати інших, з наведенням яскравих прикладів взаємної підтримки з життя (взаємовиручка в альпіністів, туристів у мирний час; винесення пораненого товариша з поля бою на війні та ін.).
4. Використання вчителем на заняттях елементів змагання має передбачати постійне включення учнів у моральні взаємини, що спонукають їх виявляти найкращі якості для блага колективу.
5. Застосування системи педагогічного стимулювання забезпечує моральну активність молодших школярів у процесі занять фізичною культурою за допомогою таких засобів, як жест, слово, довіра вчителя, опора на позитивні якості з організацією колективного схвалення моральних вчинків дітей. Воно передбачає створення здорового мікроклімату на основі доброзичливого ставлення (демократичний стиль керівництва) учителя і виховання ним гуманних стосунків між учнями в умовах навчання та змагань [12, с. 13].

У другому періоді генези виховних технологій (1985–1990 рр.) у формуванні моральних цінностей учнів вагоме значення надається грі та груповій роботі, їхньому зв'язку з життям; відновила свою популярність технологія колективних творчих справ.

Під час гри, на думку Н. Кудикіної й Т. Конькової, учителі та вихователі повинні частіше використовувати проблемні ситуації, що виникають у житті. Часто до їхнього аналізу вдаються лише тоді, коли необхідно запобігти негативній поведінці окремих учасників гри, які намагаються будь-якою ціною, а інколи й нечесним способом чи грубістю досягти виграшу, перемоги [6, с. 53–54].

Авторки запропонували добірку рухливих, сюжетно-рольових ігор та ігор з елементами праці. У цей період набуває популярності поєднання кількох груп технологій, методів (інтерактивних та ігрових), гри та праці.

У третьому й четвертому періодах генези виховних технологій у зв'язку з визначенням діагностичності як критерію освітніх (виховних) технологій акцентується увага на вимірюванні рівня сформованості виховних якостей, моральної культури учнів; набувають популярності відповідні діагностичні методики, які активно розробляються вченими. У концептуально-цільових компонентах технологій, спрямованих на формування моральної культури, відбувається поєднання суперечливих тенденцій. З одного боку, у медіа популяризуються класичні виховні цінності (доброта, милосердя, співчуття, підтримка), з іншого – відображаються приклади суперництва, конкуренції, що несумісні з філантропізмом.

У цей період розробляються цілковито нові технології, серед цілей яких

визначено формування моральної культури учнів, наприклад технології успіху [15], портфоліо, квести. Але їх неможливо віднести до навчальних або виховних. Тобто невирішеною є проблема класифікації та термінології в галузі технологізації освіти.

Набули популярності критичне мислення, медіаосвіта, медіаграмотність і медіаосвітні технології. Одним із їхніх напрямів є формування моральної культури особистості. У цьому контексті необхідно зазначити розробку й використання інноваційних медіапродуктів: медіаосвітні й праксеологічні казки (автор І. Кузьма), телевізійні програми (наприклад «Уроки тітоньки Сови») тощо.

На переломі тисячоліть набули популярності інтегровані технології: успіху та медіаосвітні, формування дитячого колективу та здоров'язберезувальні тощо.

Перспективні ідеї історичного досвіду формування моральної культури учнів

У генезі початкової освіти, зокрема й у вихованні моральної культури учнів, протягом другої половини ХХ – першого двадцятиріччя ХХІ ст. викристалізувалися ідеї, які актуальні на сучасному етапі.

Передусім це намагання педагогів сформувати сердечні стосунки між учителем та учнями як чинник згуртованості колективу класу. Ідеї З. Іваної про створення сприятливого морально-психологічного клімату, коли педагог уміє достукатися до серця кожного, і сьогодні треба розглядати як умову технології формування дитячого колективу [4, с. 10–11].

Рекомендації авторки про турботливе ставлення до всіх вихованців, про те, щоб зуміти в кожному знайти щось хороше і спиратися на нього як в індивідуальній, так і в груповій та колективній роботі, уміло заохочуючи передусім добрі починання і зараз є актуальними в процесі реалізації технологій, спрямованих на формування моральної культури школярів. Залишається важливою ідея щодо неможливості ділити учнів класу на позитивних і негативних, усіяко поглиблюючи цю нерівність, бо це травмує психіку дитини і водночас погано впливає на морально-психологічний клімат колективу [4, с. 12].

Формування колективу класу відбувається як під час урочної, так і позаурочної діяльності. Зазвичай недооціненим залишається потенціал уроків фізичної культури. Однак цього не станеться, якщо реалізовувати низку педагогічних прийомів, обґрунтованих Г. Погореловим ще в середині 80-х рр. ХХ ст., а саме: залучати школярів до різноманітних типів взаємин (керівництва – підлеглості, взаємодопомоги, взаємоконтролю) і при цьому виявляти довіру сильному учню; виховувати в дітей уміння співпереживати; створювати умови для посилення прагнення всіх учнів допомагати другові, який опинився в скрутному становищі тощо [12, с. 13].

У педагогічній теорії та практиці часто використовуємо термін «ситуація успіху», але маловідомим є поняття «ситуація невдачі» – результат роботи, який не заслуговує схвалення. Однак ситуація невдачі, як довів Ю. Приходько, є індикатором міцності колективу, адже негативні судження вчителя про спільний результат роботи можуть викликати взаємні звинувачення, навіть сварку [13, с. 13]. І все ж ситуація невдачі – це об'єктивна реальність, до якої треба бути готовими учням, учителям і батькам. Отже, у сучасних умовах доцільно використовувати обидва терміни: «ситуація успіху», «ситуація невдачі» – і проєктувати можливі дії в цих обставинах.

У технологіях, спрямованих на формування моральної культури учнів, перспективними є методи драматизації (інсценування літературних творів, наприклад казок М. Коцюбинського «Про двох цапків» і «Дві кізочки»), використання «килимка миру» тощо, рухливі ігри-наслідування [17, с. 99]. Перевтілення в образ тварин чи рослин допомагає краще вивчити особливості поведінки, психології дітей, сприяє формуванню в учнів позитивних моральних рис, а саме: співчуття, співпереживання, доброта, милосердя [17, с. 72].

У ХХІ ст. часто інтегруються декілька технологій, наприклад формування творчої особистості та проєктна, формування колективу класу та інтерактивна, інформаційні та медіаосвітні тощо. Тенденція інтеграції декількох технологій є актуальною зараз і залишатиметься перспективною в майбутньому.

Водночас аналіз європейського та вітчизняного досвіду дає підстави для висновку, що необхідно позбутися хибної практики називати технологією будь-яку інновацію, новий метод чи прийом виховання, формування моральної культури, відновивши традиційну термінологію.

Висновки

Формування моральної культури учнів у початковій школі – це складний процес, ефективність якого посилюється на основі впровадження виховних технологій. У їхньому розвитку в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. виокремлено такі періоди: перший (1959–1984 рр.) – ідеологічно-обмежувальний; другий (1985–1990 рр.) – перебудовно-комп'ютеризаційний; третій (1991–1999 рр.) – науково-пошуковий; четвертий (2000–2018 рр.) – інноваційно-інтеграційний. Основними недоліками технологій, спрямованих на формування моральної культури учнів, є заідеологізованість цього процесу, керівна роль правлячих партій у визначенні виховних впливів на учнів та проєктування виховних ідеалів. Варгують відродження й поширення ідеї впровадження технологій на засадах педагогіки серця, комплексного підходу до вирішення проблеми, що передбачає використання потенціалу всіх форм роботи (як урочних, так і позаурочних); реалізація ігор-драматизацій, у яких простежується зв'язок з життям; інтеграція декількох способів освіти задля формування моральної культури учнів; розробка нових діагностичних методик; повернення до традиційної термінології у сфері виховання учнів.

Список використаних джерел

- Bybluk M. (2015), *Innowacje i eksperymenty pedagogiczne «Okresu przełomu»* [Innovations and educational experiments in the “Breakthrough Period”], Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej.
- Bybluk M. (2011), *Odrodzenie i rozwój oświaty na niepodległej Ukrainie 1991–2010* [The revival and development of education in independent Ukraine 1991–2010], Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej.
- Chernyshova H. P. (1977), *Hromadska robota yak faktor formuvannia osobystosti* [Public work as a factor in the formation of a personality], “Primary School” vol. 4.
- Ivanova Z. V. (1983), *Psykhologichnyi klimat klasnoho kolektyvu i formuvannia moralnykh perekonan uchniv* [Psychological climate of the class team and the formation of moral beliefs of students], „Primary School” vol. 1.
- Kazanzhy I. V. (2020), *Tekhnologii vykhovannia v pochatkovii osviti: navchalno-metodychni posibnyk* [Technologies of education in primary education: a textbook], Mykolaiv: SPD Rumiantseva.
- Kudykina N. V., Konkova, T. I. (1987), *Zasoby kolektyvistskoho vykhovannia uchniv* [Means of team education of students], „Primary School” vol. 5.
- Kuzma I. I. (2020), *Mediaosvita v zakladakh doshkilnoi ta pochatkovoї osviti: metodychni rekomendatsii* [Media education in preschool and primary education institutions: guidelines], Ternopil: Vektor.
- Kuzma I. I. (2020), *Technologies and methods of training prospective teachers at the universities of Poland for educational work*, “Journal of Education, Health and Sport” vol. 10 (2). <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2020.10.02.034>.
- Nowak M. (2008), *Teorie i koncepcje wychowania* [Theories and concepts of education], Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Paszkiewicz A. (2001), *Technologia wychowania* [Technology of education]. Białystok: Trans Humana.
- Pavelko O. O. (1989), *Vyznachennia rivnia vykhovanosti kolektyvizmu [Determining the level of education of collectivism]*, „Primary School” vol. 2.
- Pohorielov H. I. (1984), *Vykhovannia kolektyvizmu i fizychna kultura* [Education of collectivism and physical culture], „Primary School” vol. 12.
- Prykhodko Yu. O. (1981), *Stanovlennia vzaïemyn uchniv u spilnii diïalnosti* [Becoming of mutual relations of students in joint activity], “Primary School” vol. 9.
- Sukhomlynska O. V. (2014), *Radianska pedahohika yak ideolohiia: sprobã istorychnoi rekonstruksii* [Soviet pedagogy as an ideology: an attempt at historical reconstruction], „History of pedagogical thought” vol. 1.
- Tereshchuk H. V., Kuzma I. I., Yankovych O. I., Falfushynska H. I. (2018), *The formation of a successful personality of a pupil in Ukrainian primary school during media education implementation, Cloud Technologies in Education*.

- Proceedings of the 6th Workshop CTE 2018* (Kryvyi Rih, Ukraine, December 21, 2018), 145–158. <http://ceur-ws.org/Vol-2433/paper08.pdf>
- Yankovych O. I. (2009), *Rozvytok osvitnikh tekhnolohii u teorii ta praktytsi vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainy (1957–2005): dys. na zdob. nauk. stup. d-ra ped. nauk* [Development of educational technologies in the theory and practice of higher pedagogical education of Ukraine (1957–2005): Doctoral Dissertation], Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.
 - Yankovych O. I. (2021), *Rozvytok osvitnikh tekhnolohii u pochatkovykh shkolakh Ukrainy (1959–2018 rr.): monohrafiia* [Development of educational technologies in primary schools of Ukraine (1959–2018): monograph], Ternopil, Osadtsa Yu. V.
 - Yankovych O., Shorobura I., Binytska O., Binytska K., Czepil M., Karpenko O., Zharkova I., Hladiuk T., Matiiash V. (2020), *Primary School Pupils' Problem Solving Skills Formation*, “Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala” 12 (2) <https://doi.org/10.18662/rrem/12.2/271>

THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGIES OF MORAL CULTURE IN PRIMARY EDUCATION IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH – EARLY XXI CENTURY: THE USE OF EXPERIENCE IN A MODERN SCHOOL

Summary: A retrospective analysis of technologies aimed at forming the moral culture of students in primary schools of Ukraine in the second half of the twentieth – early XXI century has been done. The defining influence of socio-political factors on the genesis of primary education and educational technologies has been reflected. The periodization of the development of educational technologies has been substantiated. The leading tendencies of the distinguished periods have been revealed. Technologies aimed at the formation of moral culture of primary school children have been characterized. Emphasis has been placed on the shortcomings in the education of moral values. Promising ideas for implementation in modern primary schools have been identified.

Key words: moral culture, educational technologies, primary education, development, periodization of genesis, primary school students.

ROZWÓJ TECHNOLOGII KULTURY MORALNEJ W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ W DRUGIEJ POŁOWIE XX – NA POCZĄTKU XXI WIEKU: WYKORZYSTANIE DOŚWIADCZENIA WE WSPÓŁCZESNEJ SZKOLE

Streszczenie: Dokonano retrospektywną analizę technologii, skierowanych na kształtowanie moralnej kultury uczniów w edukacji wczesnoszkolnej na Ukrainie w drugiej połowie XX – na początku XXI wieku. Odzwierciedlono określający wpływ społeczno-politycznych czynników na genezę edukacji i technologii wychowawczych. Uzasadniono periodyzację rozwoju technologii wychowawczych i ujawniono przewodnie tendencje wyodrębnionych okresów. Charakteryzowano technologie, skierowane na kształtowanie kultury moralnej dzieci młodszego wieku szkolnego. Akcentowano uwagę na usterkach w wychowaniu wartości moralnych. Ujawniono idee perspektywne dla wykorzystania we współczesnych szkołach edukacji wczesnoszkolnej.

Słowa kluczowe: kultura moralna, technologie wychowawcze, edukacja wczesnoszkolna, rozwój, periodyzacja genezy, uczniowie młodszego szkolnego wieku.